

Drs. Joop van Birgelen

Het heldert met de tijd

Dit artikel is een bewerking van mijn voordracht in april 2008 tijdens de themadag ‘Jung en Religie’. Het is natuurlijk geen toeval dat de titel van de lezing overeenkomt met de titel van mijn boek dat ik niet alleen zelf heb geschreven, maar ook nog in eigen beheer heb uitgegeven.¹

De uitspraak ‘het heldert met de tijd’ dank ik aan een predikant uit de zeventiende eeuw. Deze Balthasar Bekker publiceerde in 1691 zijn boek *De Betooverde Weerelt*. Daarin nam hij het op voor de velen die beschuldigd waren van hekserij. Dit werd hem niet in dank afgenomen door andersdenkende gelovigen en aldus werd hij ontslagen uit het ambt van predikant.

Toch heeft *De Betooverde Weerelt* een rol gespeeld bij de beëindiging van de heksenprocessen. En zo gebeurde het dat Balthasar vlak voor zijn dood toch nog bezocht werd door twee vrouwen die dankzij een beroep op zijn boek, waren vrijgesproken van zogenaamde hekserij. Daarop sprak Balthasar Bekker zijn, naar verluidt laatste woorden: *Het heldert met de tijd*.

Deze uitspraak leek mij een treffende titel voor mijn boek, dat een geleidelijk proces van bewustwording of bewustzijnsverruiming moest beschrijven.

Chemie, psychologie, alchemie

Na het lezen van een dun en vuurrood gekleurd boekje over dromen, geschreven door een zekere Freud, nam ik afscheid van de studie chemie en koos ik voor de psychologie. Van de inhoud van het boekje begreep ik weinig, maar het onderwerp leek me wel interessant, in elk geval interessanter dan de theorie en praktijk van de chemie, waarvoor ik in eerste instantie had gekozen. Een twijfelachtige onderneming die eindigde met een beschamend debacle tijdens een practicum, alwaar ik door gebrek aan adequate voorbereiding met bijtend zuur een drietal vuistgrote gaten brandde in mijn splinternieuwe apothekersjas.

In de loop van mijn studie kwam ik via de **psychoanalyse** van Sigmund Freud terecht bij de **analytische psychologie** van Carl Gustav Jung. Meteen vanaf de eerste kennismaking met het werk van Jung geraakte ik in de ban van diens fascinerend verhaal over de mysterieuze speurtocht naar de Steen van Wijzen van de spirituele alchemisten. De zoektocht naar deze Steen weerspiegelt – volgens Jung – een persoonlijk proces van zelfverwerkelijking of zelfrealisatie, terwijl de Steen der Wijzen moet worden opgevat als een symbool voor ons diepste wezen of ware Zelf. Aldus kwam ik – via Jung – uit pure nieuwsgierigheid terecht op de weg van de alchemie.

Een andere werkelijkheid

Uit barre noodzaak daarentegen belandde ik op de weg van de droom. Dit gebeurde ten tijde van een ernstige psychische ineenstorting. In het vervolg van mijn verhaal kom ik hierop nog terug. Sindsdien heb ik bijna dagelijks aandacht besteed aan mijn dromen.

Al doende heb ik in de loop van de tijd meer dan tienduizend dromen vastgelegd in dagboeken en voorzien van commentaar. Tot op de dag van vandaag beleef ik deze onderneming als een ongewisse reis door een bevreemdende andere wereld of werkelijkheid. Het zijn met name de zogeheten grote of archetypische dromen vol bizarre, mythische, religieuze en sprookjesachtige thematiek, die mij als het ware een blik hebben gegund in deze andere wereld of werkelijkheid.

Eerlijk gezegd heb ik mij tot op heden geen eenduidige voorstelling kunnen vormen van dit geheel andere. Afhankelijk van mijn stemming en humeur denk ik nu eens aan **Jungs** archetypische wereld van het collectieve onbewuste en dan weer aan een hogere of **transpersoonlijke** geestelijke wereld, en soms zelfs aan een bijzondere bewustzijnstoestand.

Als neuropsycholoog en alchemist boeit mij de zienswijze, zoals pas geleden verwoord door Hendrik-Jan Houthoff in zijn voordracht *Opdoemend uit de mist der tijden*.² Hij schetst ons de aanwezigheid in ons binnenste van een subjectieve belevingswereld naast een objectieve ervaringswereld. De laatst genoemde bouwen wij als het ware op met behulp van onze cognitieve of verstandelijke vermogens. De belevingswereld - aldus Houthoff - zouden wij niet moeten typeren als onbewust, maar veeleer als anders bewust: aanvoelend of intuïtief bewust. In mijn woorden: de primaire beleving voltrekt zich in de prereflexieve, niet-rationele sfeer van het niet of nog niet beseft.

In de symboliek van de alchemie is dit de sfeer van de geest der materie. Deze Mercurius is een scheppende geest die in het stoffelijke gevangen zit en bevrijd moet worden. Eenmaal bevrijd zal hij de alchemist een zeker intuïtief, niet-rationeel te bevatten weten verschaffen en aldus diens - wat mij betreft - religieus te noemen besef omtrent zichzelf en het Al verruimen.

De alchemist zal derhalve de plek moeten vinden waar de geest der materie zich verborgen houdt. Dit is - in overeenstemming met Houthoffs betoog - stellig niet het hoofd, het brein of de ratio. Immers: *als een man zijn hoofd afhakt, zal zijn zwartheid verdwijnen en plaats maken voor het sneeuw witte*.

Treffend is ook Houthoffs stelling: cognitie doodt het wonder van de belevingswereld. Dit is zeker waar, wanneer het gaat over de droomanalyse. Deze heeft, hoe dan ook uitgevoerd, toch altijd een cognitief aspect en soms inderdaad dodelijk. Zo vertelde mij lang geleden eens een jonge collega een prachtige droom, die zogezegd bol stond van alchemistische symboliek. Een kolfje naar mijn hand! Maar nadat ik haar van mijn inzichten deelgenoot had gemaakt, keek zij mij langdurig aan alsof zij - zoals het spreekwoord zegt - het in Keulen hoorde donderen. Voor haar had ik zoals later bleek, het onder dat zij had beleefd in de droom om zeep geholpen.

Transformatie

De symboliek van de spirituele alchemisten verbeeldt een proces van geestelijke transformatie. Hun Mercurius is in de zienswijze van Jung een archetypisch symbool voor de transformerende krachten van het collectieve onbewuste. Zoals ons handelen wordt aangedreven door instinctieve disposities, zo wordt ons geestelijk leven aangedreven door archetypische disposities. De laatste maken zich voor ons waarneembaar via dromen, hypnagoge beelden, mystiek aandoende belevingen en synchronistische gebeurtenissen. Ik beperk me hier tot fenomenen die ik in mijn eigen innerlijke cuisine heb aangetroffen.

In de volgende paragrafen zal ik hierover het een en ander meedelen. Daarbij houd ik de fasen van de alchemie aan. Het heeft overigens wel even geduurd voordat ik ontdekte dat het bij deze fasen gaat om een circulair proces. Het werk wordt steeds weer herhaald, om aldus steeds dichterbij te komen bij de puurste vorm van de Steen der Wijzen. In feite dus een gebed zonder einde, maar naar mijn overtuiging toch alleszins de moeite waard om te proberen.

Aan het grote werk gaat meestal een geestestoestand van duisternis, verwarring of chaos vooraf. Voor wie het vermag te zien, zal vanuit deze *massa confusa* de wonderlijke Zoon van de Chaos opduiken in een van zijn vele verschijningsvormen. Wat deze ongrijpbare Mercurius als openbaringsgod en heilbrenger in eerste instantie zal doen voelen, dat is de aanwezigheid van de *mundus imaginalis*: een niet-concrete binnenwereld vol verbeelding en geestelijk leven. Daarna pas kan de alchemist zijn speurtocht in deze innerlijke microkosmos beginnen. Mercurius zal hem begeleiden, van het zwarte *nigredo* naar het witte *albedo* en vervolgens naar de fase van het rode *rubedo*.

Chaos

Even na mijn dertigste verjaardag geraakte ik in een psychische crisis die culmineerde in een manische psychose en niet te stuiten toevloed van ideeën, chaotische gedachten en angstige emoties. Mythische en religieuze waanbeelden speelden door mijn hoofd, zoals: ik ben deze of gene mythische Held of Antiheld, de Christus of de Duivel.

Temidden van deze Chaos waren er echter ook geheel andere belevingen. Meer dan eens werd ik bevangen door een urenlang durend en mystiek aandoend gevoel van rust en vrede, schoonheid en kosmische verbondenheid. Nu en achteraf zie ik een ander in de taal van de **dieptepsychologie** als een doorbraak in het bewuste, van al of niet archetypische inhouden van het onbewuste. In de symbolische taal van de alchemie zou het bij deze beelden en belevingen kunnen gaan om een manifestatie van de dubbelzinnige Mercurius. Hij is de duistere en tegelijk mystieke Zoon van de Chaos en hij zal zich op den duur transformeren tot de heilbrengende Steen der Wijzen.

Deze profetische woorden mogen mooi en waar zijn, maar mij was voorlopig de schrik goed in de benen geslagen. Herhaling van het ondergane debacle dacht ik misschien te kunnen voorkomen, namelijk door te lezen over de betekenis die de **dieptepsychologie** toch zoekt in psychotische belevingen en - ten tweede - door dagelijks te reflecteren over eigen dromen die immers volgens diezelfde **psychologie** een blik werpen op het onbewuste.

Eigenlijk heb ik over het resultaat van deze arbeid niet te klagen. Twee jaar later was er nog een kortdurende inzinking, welke door een ter zake deskundige psychiater in de kiem werd gesmoord met lithium en geruststellende woorden. Achteraf komt het mij voor dat ik in deze twee jaren en zonder het te beseffen, een eerste kringloop heb gemaakt door de fasen van de alchemie.

Deze periode eindigde namelijk met een indringende droom, die geheel in het vage als het ware zinspeelde op een figuur die mij nog decennia lang en letterlijk als de archetypische Schaduw zou blijven achtervolgen:

ik ontwaak – dit wil zeggen in de droom – uit een diepe slaap. Om mij heen kijkend tref ik mijzelf in een schemerig rotsgraf. Gewikkeld in een witte lijkwade lig ik op een stenen bank. Als ik beweeg, vallen de doeken van mij af en kan ik opstaan. Dan loop ik naar buiten,

alwaar ik uitzicht heb over een zonovergoten landschap. Tijdens deze droom voelde ik mij reeds als iemand die opstaat uit de dood, daarna dacht ik meteen aan de opstanding van de Christus.

Deze droom komt niet voor in mijn boek *Het heldert met de tijd*. Ooit heb ik hem wel eens gepubliceerd als een anoniem verhaal. Nog steeds heb ik bij deze droom een nogal gênant gevoel. Mijn collegae zouden dit verhaal wel eens kunnen duiden als de neerslag van een soort grootheidsfantasie of onbewust waanidee?

Dit onbehagen werd nauwelijks of niet minder, toen ik mij ongeveer twintig jaar later plotseling realiseerde dat deze droom te zien is als de uitbeelding van een typisch thema uit de christelijke gnosis. Ook deze gedachte maakte mij niet echt blij: ze deed me teveel denken aan mijn maffe of rooms-katholieke verleden. In de christelijke gnosis bestaat het beeld van de mens die ontwaakt vanuit een diepe slaap of vanuit de dood, en die zijn bestaan in een nieuw licht ziet. Zo iemand beleeft dan de indirecte aanwezigheid van een Verlosser, die het Licht van de gnostische kennis van het hart schenkt. Hij ontmoet de Christus in een symbolische context, op een moment van extatische geestvervoering of spirituele verlichting, dan wel in een visioen of in een droom.

De droom had mij overigens wel het gevoel gegeven dat ik op de goede weg was. Pas vier jaar later heb ik **Jungs *Psychologie und Alchemie*** gelezen. Wat Jung daar vertelt over het verband tussen enerzijds de Steen der Wijzen en anderzijds de innerlijke Christus van de gnosis, had ik niet van hem verwacht en stond hij als antiklerikaal denker in het geheel niet aan. Uiteindelijk heb ik water bij de wijn moeten doen, zoals moge blijken in de volgende paragrafen.

In deze paragraaf heb ik mijn visie gegeven op de sfeer van de alchemistische Chaos, waarbinnen vele tegengestelden met elkaar overhoop liggen en elkaar bijten.

De zwarte fase van het nigredo

In één van de eerste dromen die ik heb vastgelegd, overhandigt een donker gekleurde vreemdeling mij een loodzware zilveren bokaal. Destijds had ik nauwelijks enige kennis van archetypische, laat staan van alchemistische zinnebeelden. Achteraf laat zich in dit droombeeld gemakkelijk de Zwarte Moor en het Geheime Vat van de alchemie herkennen. De Moor is een prille verschijning van Mercurius. Zijn donkere huid verwijst naar de zwartheid van het *nigredo*. De zilveren bokaal zinspeelt dan op het Geheime Vat van de alchemie, als symbool voor een innerlijke ruimte van verbeelding en imaginatie.

Maanden later pas bedacht ik dat deze droom wel eens het begin van een persoonlijk individuatieproces zou kunnen markeren. Een soort initiatiedroom bracht mij op deze gedachte:

In een schemerige kerk voert een halfnaakte en pikzwarte Neger mij naar een manshoge zilveren kuip of doopvont. Aldaar aangekomen zie ik dat dit vat is gevuld met fris en helder water. En in dit water spartelen drie pasgeboren zwarte kindertjes. Blijkbaar is dit drietal even tevoren in dit bad geboren en gedoopt. Dan legt de Moor zijn stevige rechterarm om mijn schouders en verklaart dat het nu mijn beurt is om in deze kuip een doop of rituele onderdompeling te ondergaan. Maar aangezien deze duistere figuur mij toch weinig of geen vertrouwen inboezemt, wijs ik zijn voorstel vriendelijk maar beslist van de hand.

Voor mijn gevoel heeft deze droom het karakter van een inwijding in de sinistere wereld van het onbewuste. De weerstand tegen deze ceremonie is groot, het wantrouwen tegenover de zwarte Neger niet minder. Ik neem aan dat Jung de donkere vreemdeling van beide dromen zou hebben geïdentificeerd als een representant van de archetypische Schaduw.

Ik vervolg mijn relaas met een tamelijk komische droom, waarin de Paus van Rome het nodig vindt om een drietal vrouwen en mijn persoon te beschuldigen van alchemistische en gnostische experimenten. Deze praktijken zouden niet in het belang zijn van de rooms-katholieke kerk.

Hoewel ik in werkelijkheid niets kwaads van plan was, had Zijne Heiligheid toch wel een beetje gelijk. Een week tevoren had ik namelijk een nogal onorthodox beeld van zijn Verlosser tot leven gebracht in zijn Geheime Vat. Ik bedoel een droom waarin de traditionele Christus was getooid met hoorns en andere attributen, die eerder passen bij de Duivel en diens onderwereld dan bij de hemelse Verlosser van de Roomse Kerk.

De beschuldigingen van de Paus van Rome maakten weinig indruk op mij, des te meer was ik geschokt door het dubbelzinnige droombeeld van de duivelse Christus of christelijke Duivel. In de droom sloeg ik op de vlucht. Hij probeerde me nog in te halen, maar de angst gaf mij bij wijze van spreken vleugels, en zo wist ik gelukkig op het nippertje te ontsnappen.

Maar via een volgende droom verkreeg ik toch enig inzicht in de archetypische aard van deze dubbelzinnige figuur:

De Heer van de onderwereld is onze flat binnengedrongen. Duidelijk zie ik hem niet, maar voor mijn gevoel heeft hij de angstaanjagende uitstraling van de baarlijke Duivel. Echter, dichterbij gekomen blijkt hij heel vertrouwenwekkend, en dan herken ik hem als de ruig behaarde en aimabele natuurgod Pan.

Deze heidense god van het natuurlijke en instinctieve leven - aldus Jung - is door het christendom naar de hel of onderwereld verbannen. Met zijn deels dierlijk en deels menselijk voorkomen vormt Pan een archetypisch symbool voor het onbewust en instinctief verlopend aardse leven.

Deze Pan is mij zeer sympathiek. Astrologisch gezien ben ik een Stier, stevig geworteld in het ludieke en materialistische aardse bestaan. Beschouwingen over een hogere of geestelijke wereld vind ik al gauw zweverig. Eerst zien dan geloven, dat geldt voor mij!

De heidense Pan heeft zich later nooit meer zo nadrukkelijk vertoond in mijn dromen. Des te meer de Christus, deze bleef mij op zijn manier jarenlang achtervolgen in tientallen dromen. Als archetypisch symbool is de Christus een deels menselijke, deels hemelse figuur die met zijn boodschap Licht brengt in de Duisternis van het onbewuste bestaan.

Beiden - de Pan en de Christus - spelen een rol in de symboliek van de spirituele alchemie. Beiden stammen af van de grote Mercurius. Zij zijn geen tegenstanders, maar de personificatie van twee gelijkwaardige aspecten van de begeerde Steen der Wijzen. Deze heeft immers zowel deel aan 'Dat Wat Beneden is', als aan 'Dat Wat Boven is'.

Helaas, in de zwarte fase van mijn werk met dromen bleef het voor mij onmogelijk om aan de symbolische Christus ook maar iets te beleven van een heilzame Brenger van Licht. Tegen

religieus gekleurde droombeelden keek ik aan, als ging het om een verjaarde film die ooit eens was opgenomen in mijn vroege jeugd.

De figuur van de Christus zoals deze destijds rondspookte in mijn dromen, behoort ongetwijfeld tot de symboliek van de archetypische Schaduw. In **Jungs** woorden: de figuur van de Schaduw personifieert alles wat iemand niet van zichzelf wenst te weten, en wat zich toch steeds weer - direct of indirect - aan hem opdringt, ...³ Ik sluit deze paragraaf af met een droom die de voor mij destijds weinig interessante christelijke symboliek, desondanks toch relateerde aan de voor mij zeer interessante alchemistische symboliek:

Ik bevind me geheel alleen in een schemerig gewelf, verlicht door flakkerende kaarsen. Het lijkt me een middeleeuwse alchemistische werkplaats. Temidden van allerlei boeken en retorten staat een doorzichtig glazen vat. In het binnenste daarvan zweeft tot mijn verbazing een licht uitstralende houten crucifix.

De witte fase van het albedo

In de loop van het zilverwitte *albedo* zal de duisternis van het pikzwarte *nigredo* geleidelijk worden witgewassen. Het *albedo* staat in het teken van de verbinding tussen Sol en Luna, de Zon en de Maan, oftewel de Koning en de Koningin. Psychologisch gezien verwijst de witwassing naar ons vermogen tot reflecteren. De Zon vertegenwoordigt het overwegende rationele aspect, de Maan vertegenwoordigt het verbeeldende irrationele aspect. In de beeldtaal van de alchemie spiegelt de Maan het Licht van de Zon naar de duistere Aarde.

Het is overigens geen sinecure om de verbinding tussen de Zon en de Maan, dan wel tussen de Koning en de Koningin tot stand te brengen. Mij is in elk geval pas na verloop van tijd duidelijk geworden dat de zin van de alchemistische voorstellingen slechts is te vatten, wanneer deze iets doen resoneren in ons innerlijk. Voor mij persoonlijk is de droom de primaire plek, waar deze resonantie zich doet ervaren.

In mijn verzameling zijn ettelijke dromen aanwezig, die zinspelen op de verbinding van het Zon-achtige en het Maan-achtige. Ik beperk mij hier tot een droom, waarin ook de Brenger van Licht weer een rol speelt:

zelf kan ik hem niet zien, maar de Christus houdt zich voor mijn gevoel verborgen in een met vier zwarte paarden bespannen, koninklijke koets. Wel zichtbaar zijn de andere inzittenden, namelijk een Koning en een Koningin. Dit tafereel speelt zich zogenaamd af op Goede Vrijdag vlak voor Pasen, en derhalve gaat de Christus zijn moeilijke weg van lijden, dood en wederopstanding tegemoet.

Een door paarden getrokken rijtuig met daarop Sol en Luna oftewel de Koning en de Koningin, is een bekende voorstelling in de alchemie. In deze symboliek is de Christus geen vreemde eend in de bijt, want de alchemisten beweren immers dat de Steen der Wijzen tijdens hun werk eenzelfde pijnlijke weg van lijden, dood en wederopstanding ondergaat als de Verlosser van het christendom.

Iemand zou kunnen denken dat deze symboliek van het *Stirb und Werde* in de droom, suggereert dat er in de ziel van de nog het een en ander staat te gebeuren. Als auteur van deze beelden, kan ik een dergelijk vermoeden achteraf zeker onderschrijven.

Volgens Jung wordt het *Opus Magnum* tijdens de fase van de witwassing, voornamelijk nog verricht vanuit een afstandelijke en rationele houding tegenover de beelden die opwellen vanuit het onbewuste. En inderdaad, de symboliek van de verborgen Christus was voor mij weinig meer dan een alchemistische allegorie of metafoor, en zeker dacht ik hierbij niet aan een archetypisch symbool met een mogelijk zeer persoonlijke betekenis.

In de tijd gerekend zijn wij dan zo ongeveer in 1988. Tijdens een bijeenkomst toentertijd vroeg Gilles Quispel of ik voor een bepaald tijdschrift ene recensie wilde schrijven over zijn boek *Gnosis*.⁴ Ik was nogal verbaasd over zijn verzoek, want onze Hooggeleerde moest eigenlijk toch beter weten. Behalve dat ik weinig of niets wist van deze gnosis, had ik ook nog een aversie tegen het gehele onderwerp.

Maar al lezend in Quispels boek realiseerde ik mij ineens dat ik met deze gnostici mogelijk meer gemeen had dan mij goed uitkwam. Met name de wederopstandingdroom van twintig jaar geleden - zie daarvoor nog eens de paragraaf 'Chaos' - bevatte toch een typisch gnostisch thema. Ik begon te begrijpen dat de gnosis haar vertrekpunt zoekt in de levende ervaring van de aanwezigheid van een innerlijke Verlosser, die als het ware persoonlijk wordt ontmoet in een droom, visioen of anderszins. Het zou overigens nog welgeruime tijd duren, voordat mijn aversie en afstandelijkheid zich zouden oplossen. Met andere woorden, voordat ik zou begrijpen dat deze innerlijke Christus - in Jungiaanse zin een symbool voor het Zelf - zich beslist niet in een uithoekje van de ziel laat wegduwen.

De rode fase van het rubedo

Het *rubedo* is de fase waarin het Rode Goud of de puurste vorm van de Steen der Wijzen wordt verkregen. Psychologisch bezien neemt het collectieve onbewuste dan als het ware bezit van de totale persoonlijkheid. Het Zelf scheidt een bezielde wereld waarin 'Dat Wat Buiten is' en 'Dat wat Binnen is', zijn versmolten tot een geïntegreerd geheel. Deze Ene Wereld of *Unus Mundus* wordt slechts gekend door het verbeeldende gevoelsbeladen en intuïtieve denken: de *Phantasia Vera*, de ware fantasie of imaginatie van de Koninklijke Kunst der alchemie.

Het *rubedo* is de fase van de doorleefde volheid des levens en van de nabijheid van het Zelf. Dit is heel mooi gezegd, zo vind ik zelf, maar in het concrete leven van alledag zal het meestal toch gaan om momentane belevingen. De *Unus Mundus* van de alchemie beleef ik persoonlijk als een mythische verbindende wereld van archetypische dromen, synchronistische voorvallen, hypnagoge of visionaire beelden en meditatieve belevingen. Het is een wonderlijke wereld van subjectieve gevoelsbeladen ervaringen die de zin of betekenis van het dagelijks bestaan wel degelijk kunnen verdiepen.

Op anekdotische manier probeer ik nu de sfeer van mijn *rubedo* te verhelderen. Ik beperk mij tot enkele dromen waarin de innerlijke Christus zich op nogal frapperende wijze manifesteert. In mijn ervaring moet je wel de nodige weerstand overwinnen, voordat je werkelijk kunt aanvaarden dat de Christus die in de droom primair ordt beleefd als aanwezig in het uiterlijke, volgens Jung toch ergens innerlijk aanwezig is. Maar hoe dan ook, uit de voorbeelden moge blijken dat mijn relatie met deze archetypische figuur metertijd minder afstandelijk werd en een meer persoonlijk karakter verkreeg. Als eerste exempel een bizar tafereel:

Ik sta in het rulle zand van een woestijn. Voor mij zie ik een houten kruis. Daaraan hangt de lijdende Christus, maar tot mijn schrik met een opgeheven forse fallus.

Aanvankelijk was ik verbaasd, geschokt en zelfs geïrriteerd door dit bizarre beeld, dat ik in het holst van de nacht had verwekt. Totdat tot mij doordrong dat het fallische van oudsher behoort tot de symboliek van de natuurlijke vruchtbaarheid en geestelijke scheppingskracht. Bij Maarten Timmer valt te lezen dat de heidense falluscultus door de vroege christelijke kerk is overgenomen en heel lang in stand is gebleven.⁵ Hij noemt een zestal heiligen dat met opgeheven piemel werden afgebeeld en alzo door de gelovigen tot in de zeventiende eeuw werden vereerd. Archetypisch bezien kan er dus in mijn droom van blasfemie geen sprake zijn?

Trouwens, intussen was mij de Christus via de gnosis toch al heel wat sympathieker geworden. In de gnostische geschriften treedt hij immers op als een wijsheidsleraar die allerlei menselijke tekorten niet wijt aan zondigheid of geneigdheid tot het kwade, maar veeleer aan onwetendheid, onnozelheid of onbewustheid. En daarin kon ik mij als humaan denkend psycholoog heel goed vinden. Maar een droom plaatste bij deze sympathieën toch een vraagteken:

ik wandel in een oud en tamelijk vervallen kerkgebouw. Een magere man gekleed in een lange regenjas, komt vanuit het donker op mij af. Tot mijn verbazing zegt hij heel nadrukkelijk tegen mij: "Jij hebt wat tegen Jezus Christus!"

Eerst voelde ik mij door deze droom behoorlijk verongelijkt. Later bedacht ik dat gevoelens zo niet altijd, dan toch heel vaak van ambivalente aard zijn. Maar een volgende droom maakte duidelijk waar het in feite om ging:

ik zit op een grote steen in een woestijn. Vanuit een tent komt Jezus, gekleed in een lang wit gewaad. Hij gaat rustig naast mij zitten en zegt dan: "Ik wil jullie echt niets opdringen!"

Hij sloeg de spijker op de kop! Ik kan er absoluut niet tegen als men probeert mij iets op te dringen, en al helemaal niet als het een of andere boodschap van morele of geestelijke aard betreft. Achteraf denk ik dat de spanning in mijn innerlijke kookpot destijds behoorlijk was opgelopen en dat de geest zich wel moest bevrijden uit deze fles. Midden in een nacht namelijk werd ik wakker. Tegenover mij zag ik de gestalte van een man van middelbare leeftijd. De man was gekleed in een wit, oosters aandoend gewaad en hij stond met zijn blote voeten in het zand van een woestijn. Meteen begreep ik dat hij de 'Jezus van de gnostici' moest zijn. Van zijn kant knikte hij mij vriendelijk toe, en verdween vervolgens net zo onverwacht als hij eerder was gekomen. Veel meer dan allerlei dromen heeft dit hypnagoge of hallucinatoire visioen mij het gevoel gegeven dat de archetypische Christus van de gnostici ergens in mijn binnenste aanwezig moet zijn.

Intrigerend bleef voor mij de vraag, wie degene zou kunnen zijn die de aanzet tot dit alles had gegeven. Ik bedoel de man gekleed in een lange jas of mantel. Hem had ik in dromen al veel vaker ontmoet. Eenmaal zelfs in een synchronistische of voorspellende droom.

Onwillekeurig deed deze man mij steeds denken aan de mysterieuze - in zijn handelwijze op de Christus lijkende - figuur in *De komst van Joachim Stiller* van Hubert Lampo.⁶ Maar toen ik dit boek nog eens inkeek, ontdekte ik dat deze Joachim Stiller gekleed gaat in een tweedkostuum en helemaal niet in een lange mantel of jas.

Niet zo lang geleden vertelde ik dit hele verhaal tijdens een voordracht. Daarop reageerde een oudere dame als volgt: uw droomfiguur in een lange mantel, ik stel me voor in een lang

gewaad, doet me denken aan de aloude Hermes Trismegistos, de *psychopompos* of zielenbegeleider van de hermetische filosofie.

En inderdaad, de wijze Hermes Trismegistos bemiddelt zowel in de alchemie als in de gnosis tussen 'Dat Wat Boven is' en 'Dat Wat Beneden is'. Volgens Jung is deze Hermes-Mercurius te bezien als de personificatie van een archetypische factor, die op heilzame manier het evenwicht herstelt tussen dat wat bewust is en dat wat nog onbewust is.

Geïnspireerd door deze wijze dame besloot ik mijn dromen van de laatste tijd nog eens door te spitten. Tot mijn verbazing trof ik ergens een achteloos opgeschreven droom, en daarin zegt een vage figuur kortweg tot mij:

de man in de witte regenjas is de Heiland! En dan in hetzelfde cahier even verderop: ik word vrijgelaten uit een koepelvormige gevangenis. Een geheim agent in een grijs-witte regenjas knikt mij bij de uitgang bemoedigend toe.

Dromen die op eenzelfde thema zinspelen, kunnen in de tijd weken, maanden en zelfs jaren uit elkaar liggen. Zij zijn te vergelijken met stukjes van een onbekende legpuzzel, die dan ook nog in willekeurige volgorde worden aangereikt. De puzzelaar mag dan via trial en error uitzoeken, waar de ontwerper van de puzzel – in dit geval het onbewuste – op aan lijkt te sturen.

Aldus komt het mij nu voor dat de onbekende man in zijn lange jas of mantel, in feite een vermomming is van de archetypische Hermes-Mercurius, van de genezende Heiland en wellicht zelfs van de innerlijke Christus.

Zoals gezegd, onwillekeurig deed deze onbekende mij steeds weer denken aan de mysterieuze Christusachtige Joachim Stiller in het boek van Hubert Lampo. Zo vreemd is dit niet, zo laat de laatste droom weten. Daarin verschijnt de onbekende man immers als geheim agent. Zo iemand noemt men ook een stille: de Stiller van Hubert Lampo?

Ongeveer een half jaar later verscheen de onbekende opnieuw in een droombeeld, nu als genezer en in de rode kleur van het *rubedo*:

een man in een rode regenjas is arts. Hij wil mij helpen en reikt mij daartoe een geschreven tekst aan. Het blijkt een gedicht van tweemaal vier regels. Eerst wijst de dokter op het gedeelte 'Boven' en vervolgens op het gedeelte 'Beneden'.

Binnen de spirituele alchemie is dit een bekend gebaar van de wijze Hermes Trismegistos. Helaas, ook in het leven van een bevlogen alchemist is het niet alles goud wat er zoal blinkt. Door een plagerige opmerking werd ik kort daarop weer eens bevangen door het spook van de twijfel. Dan vraag ik mij af, bestaat *Het heldert met de tijd* in wezen misschien slechts uit aan dromen ontsproten verdichtsels en verzinsels? Het zou toch kunnen? Gelukkig bood de grote onbekende weer hulp, ditmaal in de witte kleur van het *albedo*:

een slanke man in een witte regenjas zegt op gezaghebbende toon: in jouw boek heb jij de alchemie en de gnosis verenigd ... zo is het toch!

Heel vriendelijk gezegd, maar ... zo is het helemaal niet! Want in feite heeft het onbewuste voor mij een verbinding geconstrueerd tussen de alchemie en de gnosis. Nog tijdens het

schrijven aan het boek worstelde ik met de vraag, hoe ik het alchemistische en het gnostische in mijn dromen, zou kunnen verbinden tot een sluitend geheel.

Het onbewuste speelde mij de oplossing van het probleem toe. Het volledige verhaal valt te lezen in mijn boek. Hier een en ander in summere vorm. Nogal toepasselijk in dit verband is **Jungs** uitspraak dat bepaalde archetypische symbolen alleen dan verschijnen, wanneer het noodzakelijk is om iets uit te drukken, dat het denkvermogen niet denken kan of dat alleen gegist of gevoeld wordt. Dit gaat zeker op voor het volgende droomfragment:

ik kijk uit op een manshoog monument, dat uit zichzelf beweegt. Het ding is een massief geheel van glanzende pikzwarte natuursteen: een vierkante steen of kubus, met op het bovenvlak ene rechtopstaand eenvoudig kruis.

De stenen kubus deed meteen denken aan de Vierkante Steen der Wijzen van de alchemie. Het kruis bracht mijn gedachten bij de innerlijke Christus van de gnosis. Toen pas schoot mij te binnen dat deze Christus van de gnosis in latere eeuwen weer is opgedoken in de spirituele alchemie. Daar immers werd de puurste vorm van de Steen der Wijzen vergeleken met de Christus, die net als de Steen een weg een lijden, sterven en wederopstanding *heeft* ondergaan. Niets meer en niets minder, maar zoals je het gevoel kunt hebben dat er een vriend of bekende voor je deur staat, zo had ik het gevoel dat deze Christus als het ware aanwezig was zowel in de vierkante steen als in het kruis.

In de zienswijze van Jung is de Christus als Brenger van het Licht van het bewustzijn een symbool voor de creatieve zijde van het Zelf. De Vierkante Steen der Wijzen daarentegen symboliseert zowel de lichte als de duistere aspecten van het Zelf. Vandaar dat sommige alchemisten hun verlossende Steen als panacee, van hogere waarde of diepere betekenis schatten dan de Verlosser van het christendom.

De Christus van de alchemie en van de gnosis is bij Jung een symbool voor een archetypische kracht of macht die in staat is om de benauwenis, de duisternis en de onbewustheid van de mensheid te verhelderen en het individu door zelfkennis terug te voeren naar zijn oorsprong.

Enkele maanden voor zijn dood zei Jung nog over deze archetypische Christus, dat hij had geprobeerd te tonen: “... wie de Verlosser in werkelijkheid is, en wat de wederopstanding voor de christen betekent. Niemand schijnt dat tegenwoordig nog te weten, maar *het idee is in dromen blijven bestaan.*”⁷ Ik betwijfel of ik het met alles eens ben wat Jung heeft beweerd, maar wat betreft het laatste moet ik hem zonder tegenspreken gelijk geven.

Sinds het hypnagoge visioen van de gnostische Jezus, zo heb ik berekend, treedt deze Jezus vaker op in mijn dromen. Nu meestal als een duidelijk herkenbare menselijke persoon, met wie heel aimabel valt te communiceren. Dit wil zeggen, hij op zijn (symbolische) manier en ik op mijn (gewone) manier van doen. Hoewel, eens dacht ik dat deze geest zich weer had teruggetrokken in de materie. Ik droomde namelijk over een enorm marmeren Christusbeeld boven op de toren van een kerk. Het beeld vertoonde de typische rechte en ronde vormen, die de alchemisten toeschreven aan hun Steen der Wijzen. Blijkbaar was het beeld naar boven gehesen, om aldaar te worden gerestaureerd. Naar mijn idee een onhandige wijze van werken, omdat je zoiets immers beter in omgekeerde volgorde kunt doen?

Bij nader inzien bleek het laatste in dit geval toch de vraag. Decennia eerder dan Freud en Jung ontwierp de filosoof Carl Gustav Carus (1789-1869) zijn theorie omtrent het onbewuste

als de ondergrond van alle psychisch leven. Als illustratie hanteerde hij de opbouw van een grote kathedraal. Het benedengedeelte daarvan komt overeen met het onbewuste. Daarbovenuit steekt het bewuste: de toren of torenspits.

Dit lijkt een simplistische voorstelling van zaken. Maar kathedralen zijn geconstrueerd vanuit een symbolisch aandoende geometrie of getallensystematiek. En toen ik mijn dromen nog eens napluisde op het thema van kerken en torens, toen kwam de allegorie van Carl Gustav Carus op mij veeleer over als een zinvolle archetypische voorstelling van zaken dan als een lukraak gevonden voorbeeld.

Zo kijkend naar de laatste droom denk ik nu dat het zinnebeeld van de innerlijke Christus van de gnosis en alchemie eerst naar de sfeer van de bewuste beleving verheven moet worden, voordat dit beeld kan worden gerestaureerd dan wel in ere hersteld of voorzien van een persoonlijke spirituele betekenis. Aldus besluit ik tevreden mijn verhaal.

Noten

1. J.H. van Birgelen (2007) *Het heldert met de tijd*. Uitgegeven in eigen beheer, Winterswijk.
2. H.J. Houthoff (2008) 'Opdoemend uit de list der tijden'. In: *Jaarboek van de C.G.Jung Vereniging Nederland (IVAP)*, nr. 24, p. 42-65.
3. C.G. Jung (1972) *Herinneringen dromen gedachten*. Deventer, p.353.
4. G. Quispel (red.) (1988) *Gnosis": de derde component van de Europese cultuurtraditie*. Utrecht.
5. Maarten Timmer (2001) *Van Anima tot Zeus*. Rotterdam, p.237.
6. Hubert Lampo (1966) *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam. 7. W. McGuire & R.F.C.Hull (1985) *C.G. Jung interviews, herinneringen, gesprekken en lezingen*. Katwijk, p.446.